

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Факультет психології
Кафедра загальної та соціальної психології

ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

Методичні рекомендації до самостійної та індивідуальної
роботи студентів

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2012

УДК [159.9:2] (073)

ББК 88.57 Я81

П 86

*Рекомендовано до друку методичною радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 3 від 21 листопада)*

Рецензенти:

Мітлов А.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Іванашко О.Є. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Психологія релігії : метод. рек. до самост. та індивід. роботи студ. / уклад. А.Б. Мудрик ; Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, Ф-т психології, Каф. заг. та соц. психології. – Луцьк : ССНУ ім. Лесі Українки, 2012. – 27 с.

Методичні рекомендації до самостійної та індивідуальної роботи студентів побудовані з урахуванням того, що частина матеріалу з курсу вивчається студентами самостійно. За умов, що на лекції відведена незначна кількість годин, то цей вид навчальної діяльності передбачає ознайомлення студентів лише із основними категоріями і поняттями, методами та психологічними теоріями предмета.

Виходячи з цього, в навчально-методичному виданні пропонується виклад тем курсу, основні тези теми, основні положення до теми, завдання для самостійної роботи студентів. Завдання сформульовані таким чином, щоб можна було засвоїти основні категорії психології релігії, історичні передумови і перспективи розвитку психології релігії, її напрями та галузі, структуру, задачі та методи науки, її міждисциплінарні зв'язки з іншими науками. Значна кількість матеріалу присвячена таким ключовим темам як: релігійна свідомість, зовнішні і внутрішні фактори формування релігійної свідомості, причини виникнення релігійної свідомості, основні характеристики релігійної свідомості, феномен релігійності, етапи та чинники формування релігійності, індивідуально-типологічні характеристики релігійної особистості, психологія релігійної віри, психологічні особливості релігійного культу, психологічні особливості релігійної кризи та шляхи її подолання.

Для цілісного уявлення про навчальний курс у навчально-методичному виданні представлені питання для практичних занять, питання для складання заліку та перелік літературних джерел, рекомендованих для опрацювання.

Для студентів психологічних, релігієзнавчих, філософських спеціальностей, аспірантів, викладачів і всіх, хто цікавиться психологією.

УДК [159.9:2] (073)

ББК 88.57 Я81

П 86

© Мудрик А.Б. (укладання), 2012.

© Східноєвропейський національний
Університет імені Лесі Українки, 2012

ЗМІСТ

1. Опис навчального курсу.....	4
2. Пояснювальна записка.....	4
3. Структура курсу.....	5
4. Тематичний план змістових модулів.....	5
5. Тематичний план курсу.....	6
6. Тематичний план практичних (семінарських) занять.....	23
7. Питання для складання заліку.....	25
8. Джерела, рекомендовані для опрацювання.....	27

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Галузь знань, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчального курсу
Галузь знань 0203 «Гуманітарні науки» Напрямок підготовки: 6.020301 – філософія Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Кількість кредитів, відповідних ECTS: 2 Загальна кількість годин: 72 Тип курсу: обов'язковий Рік підготовки: 3 Семестр: 5 Лекції: 18 Практичні: 18 Індивідуальна робота: 18 Самостійна робота: 18 Модулів: 4 Змістових модулів: 2 Вид контролю: залік

2. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Психологія релігії» вивчається на основі оволодіння основами соціальної психології та має міждисциплінарні зв'язки з такими дисциплінами: «Соціальна психологія», «Загальна психологія», «Релігієзнавство», «Філософія», «Історія культури» та ін.

Мета курсу «Психологія релігії» – ознайомлення студентів із основними етапами розвитку психології релігії як самостійної дисципліни; базовими теоретичними підходами (як вітчизняними, так і зарубіжними) психології релігії; із суттю релігійної свідомості, її структурою та особливостями; із основними етапами філо- та онтогенетичного розвитку релігійності; із психологічними особливостями релігійного життя; релігійними кризами.

Курс «Психологія релігії» складається з 2 змістових модулів, кожен з яких поділений на окремі теми, які розкривають зміст дисципліни.

Завдання курсу:

- 1) ознайомити студентів з теоретичною базою психології релігії як самостійної дисципліни (методи, термінологія, теоретичні підходи);
- 2) сформуванню у студентів уявлення про суть релігійного життя людини;
- 3) навчити виявляти і розуміти особливості кризових станів в релігійності людини;
- 4) сформуванню уявлення про способи психологічної допомоги у ситуації релігійної кризи.

Вимоги до знань й умінь студентів.

В результаті вивчення даного курсу студент повинен знати:

- об'єкт й предмет психології релігії як галузі психологічного знання;
- основні методи дослідження;
- зміст, структуру й особливості релігійної свідомості;
- чинники формування релігійності людини;
- особливості релігійності та релігійних виявів у різних вікових групах;
- психологію віруючих осіб;
- психологію релігійної віри та її основні елементи;
- психологічні аспекти релігійних обрядів та їх значення у житті людини;
- психотерапевтичні властивості релігії для людини загалом.

Вміти:

- орієнтуватися в базових теоретичних підходах психології релігії;
- визначати типи релігійних особистостей та виявляти критерії релігійної зрілості;
- виявляти кризові стани у релігійної особи, розкриваючи їх причини й прогнозуючи наслідки шукати адекватні способи виходу з них.

3. СТРУКТУРА КУРСУ

Тема	Кількість годин, відведених на:			
	лекції	практичні заняття	самостійну роботу	індивідуаль ну роботу
Змістовий модуль I. Психологія релігії як наука: становлення, сучасний стан				
Тема 1. Психологія релігії як галузь психологічної науки	2	2	2	2
Тема 2. Становлення психології релігії як самостійної дисципліни	2	2	2	2
Тема 3. Основні теоретичні підходи у психології релігії	2	2	2	2
Змістовий модуль II. Психологічні особливості релігійної особи				
Тема 4. Релігійна свідомість	2	2	2	2
Тема 5. Внутрішні та зовнішні чинники формування релігійності Етапи розвитку релігійності людини	2	2	2	2
Тема 6. Релігійна особистість	2	2	2	2
Тема 7. Психологія релігійної віри	2	2	2	2
Тема 8. Психологічні особливості релігійного культу	2	2	2	2
Тема 9. Психологічні особливості релігійної кризи та конверсії	2	2	2	
Всього годин:	18	18	18	18

4. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЗМІСТОВИХ МОДУЛІВ

Тематичний зміст курсу складається з двох змістових модулів, які відображають логічну послідовність оптимального засвоєння фундаментальних знань з курсу «Психологія релігії».

Змістовий модуль I. «Психологія релігії як наука: становлення, сучасний стан» розкриває такі ключові теми курсу як: як галузь історія виникнення та становлення психології релігії, зв'язок з іншими науками; область і предмет та методи дослідження; структура, функції та основні категорії цієї науки; основні теоретичні підходи у психології релігії.

Змістовий модуль II. «Психологічні особливості релігійної особи» розкриває такі ключові теми як: релігійна свідомість, зовнішні і внутрішні фактори формування релігійної свідомості, причини виникнення релігійної свідомості, основні характеристики релігійної свідомості, феномен релігійності, етапи та чинники формування релігійності, індивідуально-типологічні характеристики релігійної особистості, психологія релігійної віри, психологічні особливості релігійного культу, психологічні особливості релігійної кризи та шляхи її подолання.

5. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

Змістовий модуль I

«Психологія релігії як наука: становлення, сучасний стан»

Тема 1. Психологія релігії як галузь психологічної науки

Проблематика психології релігії.

Предмет і об'єкт психології релігії.

Методи психології релігії (інтерв'ю, спостереження, експерименти).

Психологічні особливості релігійного світогляду.

Спільні та відмінні ознаки наукового, релігійного та містичного світогляду.

Рекомендована література: 1; 5; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24; 25.

Основні положення

Психологія релігії зосереджена на феномені релігії та її виявах як об'єкті вивчення. Психологія релігії вивчає афективний, емоційний виміри релігії та намагається зрозуміти і виявити релігійні феномени з їх афективної сторони. Однак, психологія релігії вивчає не лише емоційний вимір релігії, але й раціональне її осмислення.

Предметом вивчення психології релігії є релігійність як психічний стан людини та його вияви. *Релігійність* як людський акт завжди пов'язана з екзистенційними проблемами, з проблемами вибору.

Психологія релігії безпосередньо пов'язана з *релігійною психологією* – сукупністю релігійних образів, містерій, ілюзій, настроїв і почуттів, у яких безпосередньо відображаються умови життя людей, а також всі порухи людської душі (раціональний, емоційний, вольовий). Домінуюча роль у релігійній психології належить емоційно-вольовому аспекту.

Термін «релігійна психологія» вживають для виокремлення психологічного зрізу релігійної свідомості.

Релігійна свідомість фіксує спосіб ставлення людини до світу через релігійну психологію як комплекс психологічних явищ, станів і процесів індивіда чи певної групи.

Релігійна психологія насамперед є реакцією на релігійні догми, віроповчальні принципи тощо. У свою чергу, психологія релігії вивчає ці «відповіді» як психічний факт – релігійність – на індивідуальному і колективному рівнях. Відтак психологія релігії вивчає психологічні особливості релігійності як на рівні індивідуальної, так і колективної свідомості та з'ясовує при цьому її вияв як на рівні світорозуміння, так і світовідчуття та світоставлення.

Отже, предметним полем психології релігії є релігійність як «увнутрішнена» релігія, певний особистісний, душевний стан, функціональні вияви якого залежать від духовної наповненості індивідуального буття, від його людинотворчих можливостей.

Предмет психології релігії має багаторівневу структуру:

1. Загальнотеоретичний рівень психології релігії (охоплює розв'язання питання про походження, сутність релігії, структуру, зміст і функції релігійної свідомості, досліджує релігійні почуття, уявлення, феномен віри, психологію релігійних процесів (навіювання, навернення) тощо.

2. Другий рівень формують соціально-психологічні теорії типологій віруючих. Вивчається динаміка становлення релігійності в процесі розвитку індивіда, особливості структури, змісту релігійних уявлень, почуттів та поведінки в різних статево-вікових групах, залежність релігійності від соціального статусу і соціальної орієнтації.

3. Релігійна психопатологія, що досліджує різноманітні психопатологічні форми релігійної свідомості. Вона тісно пов'язана з проблемами психіатрії, психотерапії, кримінальної психології.

Релігійні феномени, що, існують у формі психофізіологічних процесів у свідомості конкретних людей.

4. Емпіричний рівень, сутність якого полягає в накопиченні фактичного матеріалу, зокрема автобіографічних свідчень, розповідей, документів віруючих людей.

5. Питання релігійної педагогіки, пастирської психології, релігійної психотерапії.

Методи психології релігії:

- загальнофілософські методи (діалектика, позитивістський підхід, прагматичний підхід тощо);
- загальнонаукові методи (метод системного аналізу, структурно-функціональний метод, аналіз і синтез, дедукція та індукція та ін.);
- соціологічно-психологічні методи (інтроспекція, спостереження, експеримент, психологічний тест, анкетування, інтерв'ю).

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: релігія, психологія релігії, релігійна психологія, об'єкт та предмет психології релігії.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Релігія як об'єкт психологічного дослідження.
2. Психологія релігії і пастирська психологія.
3. Психологія релігії і теологія.
4. Тенденції розвитку психології релігії.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Психологічні особливості релігійного світогляду.
2. Спільні та відмінні ознаки наукового, релігійного та містичного світогляду.

Питання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає особливість психології релігії?
2. Охарактеризуйте предметне поле психології релігії.
3. Встановіть зв'язок між психологією релігії та релігійною психологією.
4. Охарактеризуйте структуру психології релігії.
5. Охарактеризуйте основні методи, які використовуються в дослідженнях з психології релігії.

Тема 2. Становлення психології релігії як самостійної дисципліни

Ідеї Г. Сковороди.

Психологія релігії в Америці: В. Джеймс, С. Холл, Дж. Леуба.

Психологія релігії в Європі: В. Вундт, Д. Хутсебаут, Ж. Піаже та інші.

Рекомендована література: 1; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25.

Основні положення

Релігію *Г. Сковорода* розглядав як досвід зіткнення із світом надприродного, надлюдського. Переживання цього зіткнення, його вияви в царині суб'єктивності є конкретизацією зв'язку з трансцендентним. Цей процес можна ідентифікувати як релігійність.

Г. Сковорода розглядає релігійність як внутрішній вияв стану душі. При цьому він вірить у буттєвість божественного і абсолютного. Поділяючи світ на дві сутності, філософ підкреслює, що весь світ складається з двох натур: одна – видима, друга – невидима (пов'язується з божественною сутністю). Невидиме більш значуще, ніж видиме, що весь час змінюється, а думка, премудрість – незнищенні.

Отже, вираженням опозиції «Бог – світ» у творчості Г. Сковороди є вчення про дві природи, або натури, за власною термінологією самого філософа. Центром його досліджень залишається людина, а потік думок переміщується від відношення «Бог – світ» у площину «людина – Бог», «Бог – людина».

Американську психологію релігії розглядають з теологічного погляду (представляють професійні богослови і практикуючі священики) та світського (професійні психологи, вчені, роботи яких мали атеїстичну спрямованість).

Розвиток американської психології релігії охоплює такі періоди:

- 1) 80-ті роки XIX ст. – початок 30-х років XX ст.;
- 2) 30-ті – 40-ві роки XX ст.;
- 3) 50-ті роки XX ст. і дотепер.

Кожен етап уособлює певний напрям у психології чи філософії.

Джерелом виникнення психології релігії у США стала стаття «Моральне та релігійне виховання дітей» (1882) американського психолога *С. Холла* (1846 – 1924).

С. Холл вважав релігію неодмінною умовою процесу становлення особистості і тому досліджував і розробляв різноманітні ефективні методи релігійного виховання. Його двотомна праця «Юнацтво» (1904) стала хрестоматією з проблем статево-вікової релігійної психології. *С. Холл* заснував психологічну лабораторію, запровадив природничо-наукові методи дослідження феноменів свідомості, видавав науково-популярний журнал з питань релігійної психології та освіти. Американський психолог заснував Школу *Кларка*, яка наприкінці XIX ст. стала потужним центром досліджень у галузі психології релігії.

До основоположників психології релігії зараховують американського філософа *Джеймса Пратта* (1875 – 1944), який розглядав психологічні аспекти осягнення феноменів віри, культу, містицизму. Особиста релігійна позиція вченого відобразилася у працях «Психологія релігійної віри» (1907) і «Релігійна свідомість» (1920).

Основоположником психології релігії також вважають *Джеймса Леубу* (1868 – 1946). Найвідоміші його праці – «Психологія релігійних феноменів» (1896), «Психологія вивчення релігії» (1912), «Віра в бога і безсмертя» (1916), «Психологія релігійного містицизму» (1925), «Бог або людина» (1933), «Реформація церков» (1950).

Становлення психології релігії у Західній Європі характеризувалося неоднозначністю, оскільки різні школи сприяли її полівекторній спрямованості. Проте цей етап в науковій літературі залишається малодослідженим. *В. Москалець*, *М. Попова*, *Д. Угринович* та інші розглядали захіноєвропейську психологію релігії лише в контексті її становлення як окремої галузі знання.

Кожна із шкіл, що репрезентували психологію релігії, мала національні відтінки, зумовлені філософськими, психологічними, релігієзнавчими традиціями.

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: релігійність, релігійний світогляд.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Психологія релігії в контексті українського релігієзнавства.
2. Ідеї психології релігії в працях *Г. Сковороди*.
3. Американська і західноєвропейська школи психології релігії: спільне та відмінне.
4. Становлення психології релігії на вітчизняних теренах.
5. Психологія релігії в контексті природознавчих досліджень.
6. Психологія релігії та російська релігійна філософія.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Особливості розвитку психології релігії у Росії та Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.
2. Психологія релігії в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Розкрийте особливості розуміння релігії *Г. Сковородою*.
2. Вкажіть основні чинники виникнення американської психології релігії.
3. У чому полягає суть та специфіка американської школи психології релігії?
4. Розкрийте особливості становлення психології релігії в Західній Європі.
5. Чим зумовлені деякі спільні ознаки в процесі становлення американської та європейської психології релігії?

Тема 3. Основні теоретичні підходи у психології релігії

Психоаналітичні погляди у психології релігії (*З. Фройд*, *К.- Г. Юнг*).

Гуманістичний та екзистенціальний підходи у психології релігії (*Г. Олпорт*, *А. Маслоу*, *В. Франкл*, *Е. Фромм*).

Трансперсональний підхід у психології релігії *С. Грофа*.

Три площини психіки людини за *П. Призером*.

Особливості онтогенетичного релігійного розвитку за Г. Гжимала - Мосчинською.
Рекомендована література: 1; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25.

Основні положення

Процес виникнення релігії, розкриття її глибинної сутності досліджували вчені у контексті психоаналізу.

Сенс вивчення релігії З. Фройд вбачав у тому, щоб перетворити метафізику на метапсихологію. З огляду на специфіку різноманітних проявів релігійної свідомості саме психологія вивчає релігію крізь призму людської психіки, розкриває психологічні закономірності її виникнення, розвитку і функціонування.

Першим дослідженням проблем релігії є стаття «Нав'язливі дії і релігійні обряди» (1907). Аналізуючи культову поведінку віруючих, вчений доходить висновку, що вона багато в чому нагадує поведінку невротика.

Релігійний культ є органічним елементом релігії: це реалізація релігійної віри в діях соціальної групи. До культової системи входить низка обрядів, ритуалів, жертвоприношень, молитв тощо.

З. Фройд досліджував спільне між нав'язливими діями та релігійними обрядами.

Досліджуючи витоки релігії, об'єктом вивчення Фройд робить психологію первісної культури та релігії. Результатом цих досліджень стала книга «Тотем і табу» (1913). У реконструкції модифікацій тотемізму З. Фройд вбачав витоки релігійної свідомості.

На думку З. Фройда, людство створило три картини світу: анімістичну, релігійну і наукову. Анімізм є передумовою виникнення релігії.

У праці «Незадоволеність культурою» (1929) З. Фройд, не відмовляючись від розуміння релігії як ілюзорної форми задоволення людського прагнення до щастя, як відчуття істини, оцінює перспективи її заміни науковим світоглядом. Релігійність як відчуття вічності, безмежності є суб'єктивним явищем, а не догматом віри.

У праці «Людина на ім'я Мойсей і монотеїстична релігія» (1939) З. Фройд досліджує генезу монотеїзму, робить спробу реконструювати проблему виникнення монотеїзму

Оригінальну концепцію релігії запропонував один із учнів З. Фройда, філософ Карл Густав Юнг (1875–1961). Він зазначає, що релігія – це, перш за все, стан свідомості, який є проявом життєвого зв'язку з тими психічними процесами, які знаходяться у глибині душі. Релігія – це шлях спасіння, що розкривається в одкровенні; це внутрішня позиція людини, маніфестації якої виявляються у процесі її духовної історії. Будь-яка релігія спонтанно виражає певний домінуючий психологічний стан. Вона закорінена в історію народу, є виразником його психології.

Релігія надає людині психологічну рівновагу. Тому з давніх часів людина підкріплює свої дії відповідними заходами релігійного характеру. Саме магія надає людині почуття безпеки, сприяючи реалізації її намірів. Історія релігії, за К.-Г. Юнгом, – це історія зміни символічних образів, за допомогою яких колективно несвідоме конструює систему символів. Релігійні символи надають смисл людському життю, дають змогу відчутти буттєвість.

К.-Г. Юнг констатує, що втрата священного характеру символів для людини є трагічною.

К.-Г. Юнг прагне диференціювати такі феномени, як релігійний досвід, релігійне переживання, догма, віровчення, віра, хоча і акцентує увагу на їхньому взаємозв'язку.

К.-Г. Юнг розуміє релігію як суто психологічний феномен, сутнісною основою якого є божественне, що проявляється в релігійному досвіді, догмі, віровченні.

До питань релігії як психологічного феномену звертався видатний німецько-американський філософ і психолог Еріх Фромм (1900–1980). Він постійно полемізував з Фройдом та Юнгом, котрі розглядали історію лише крізь психічні факти. Натомість Фромм вважає, що для осягнення таємниць історії недостатньо одних лише психологічних одкровенень. Їх необхідно співвіднести з багатомірним соціально-історичним контекстом, з імперативами культури. Е. Фромм наполягає на соціальній детермінації психічних процесів.

Е. Фромм у релігієзнавчих дослідженнях «Психоаналіз і релігія» (1950), «Дзен-буддизм і психоаналіз» (1960), «Догмат про Христа» (1964), «Ви будете немов Боги» (1969)

розглядає низку проблем: чи змінилась сама людина; чи наблизилась вона до своєї прадавньої мрії – удосконалення самої себе; чи позбавилась вона «патогенних ефектів» впливу «техногенного суспільства».

Е. Фромм вважає, що поняття релігії містить не лише традиційні релігійні вірування, а й філософські системи, соціально-політичні доктрини тощо. По суті, він ототожнює релігію та світогляд, надаючи їй універсального статусу.

Е. Фромм виокремлює такі аспекти релігії: переживання, науково-магічний аспект, ритуал, семантичний аспект.

На думку Е. Фромма, є розмежування між авторитарними та гуманістичними релігіями.

Гуманістична психологія зосереджується на людині, визнає її право на самоствердження. Її представники досліджують проблеми адаптації людини до навколишнього середовища, прагнуть розв'язати глибинні конфлікти завдяки посиленню «Я». Цей напрям психології має суто практичну спрямованість, розглядає проблеми особистісного зростання, розкриття глибинних людських можливостей.

Одним з фундаторів гуманістичної психології був американський психолог *Карл-Ренсон Роджерс* (1902–1987). У своїх працях від досліджував глибинні підвалини «Я».

Представником гуманістичної психології також є *Абрахам Маслоу* (1908–1970). Він розробив холістично-динамічну теорію, у центр якої помістив здорову, сильну особистість, що самоактуалізується. До найвищих цінностей А. Маслоу зараховував духовні та релігійні. Він вважав, що в людській природі вкорінений потяг до духовної самоактуалізації, яку він визначив як стан глибокого альтруїзму, періодичних пікових переживань, як цілісну людину у її вищих проявах. За А. Маслоу, пікові переживання фіксують найрадісніші моменти в житті людини. Ці стани він прирівнював до «центрального релігійного досвіду», який існує у всіх релігійних традиціях.

У процесі функціонування гуманістичної психології виокремлюється *трансперсональна психологія*, яка зміщує акценти на метапотреби і метацінності. Предметом її є психологічні виміри релігійного та містичного досвіду, завданнями – обґрунтування трансперсональної, транслюдської психології, що ґрунтується на основних духовних традиціях людства.

Значний внесок у трансперсональну психологію зробив італійський вчений *Роберто Ассаджіолі* (1888–1974).

Зародженню трансперсонального руху значно сприяли *С. Гроф*, *Д. Судзукі*, *Х. Чаудхурі*, *Б. Раджніш (Ошо)*, *тибетський буддизм*. Представники трансперсональної психології досліджували східні духовні традиції, які вивчали людську душу.

С. Гроф вважав, що трансперсональні переживання сприяють відкриттям у розумінні і сприйнятті світу, матеріалізують трансфеноменальні виміри реальності. Вихід за межі індивідуального свідчить про унікальне духовне пробудження. У трансперсональних переживаннях індивід ототожнює себе з космічною свідомістю, Вселенським Розумом або Пустотою.

Релігійний і міфологічний символізм насичений різноманітними образами. Йому властиве переживання повного зникнення, за яким настає воскресіння і відродження. Сцена відродження часто супроводжується ототожненням себе з такими божествами, як Осіріс, а також із Діонісом, Орфеєм, Персефоною і Адонісом. Із біблійних тем – це смерть і воскресіння Христа. Після переживань повного знищення індивіда охоплює світло надприродної яскравості – він переживає зустріч із архетипом Великої Богині-Матері. Таке унікальне прозріння дає змогу «по-новому усвідомити свою божественну природу і космічний статус»

Досліджував релігійність і американський психолог *Гордон Оллпорт* (1897–1967). Він вважав, що кожна людина є своєрідною і унікальною, а особистість – динамічною системою, яка постійно змінюється, характеризується особистісним ростом, доланням самої себе.

Г. Оллпорт вважав релігію одним із найсуб'єктивніших виявів людського духу. На його думку, неможливо змодельовати стандартний релігійний досвід. Г. Оллпорт порівнює релігію індивіда з пучком білого світла, який видається простим і однозначним у своїй

цілісності, а насправді є багатокольоровим. Г. Оллпорт вважав, що на релігійність індивіда впливають фізіологічні потреби, темперамент і розумові здібності, психогенні інтереси і цінності, пошуки раціонального роз'яснення світу, реакція на навколишню культуру. Співвідношення і значущість цих факторів індивідуальні. Г. Оллпорт виділив дві суперечливі форми релігійної орієнтації: зовнішню і внутрішню. Зовнішня релігійна орієнтація не є самоцінністю, а інструментом, що задовольняє потреби в комфорті, безпеці. Людина з зовнішньою релігійною орієнтацією звернена до Бога, але не відсторонена від себе. Вона використовує релігію для зручності. Г. Оллпорт підкреслював, що збереженню психічного здоров'я людини сприяє саме внутрішня релігійна орієнтація.

Психолог вважав, що релігійний консультант, священник, відіграє велику роль, особливо коли йдеться про екзистенційний вакуум або цілісну орієнтацію.

Оллпорт коментував і недоліки релігії, зокрема нездатність церков надати підтримку людям, які відчувають гостру емоційну кризу; навіювання релігією, що може спонукати до патологічного почуття вини, і навпаки – поверхового відчуття щастя, неефективного проти зла. Г. Оллпорт вважав, що релігійне почуття не ідентичне у різних людей: у деякого досить поверхове, у інших – глибоке і всепроникаюче, різне і за змістом, і способом функціонування, оскільки залежить від зовнішньої і внутрішньої релігійності. На думку Г. Оллпорта, психологічне здоров'я залежить від того, якої релігійної орієнтації дотримується людина.

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: психоаналіз, релігійна свідомість, релігійні обряди, релігійна картина світу, архетип, гуманістична психологія, само актуалізація, екзистенційний вакуум, пікові переживання, транс персональна психологія, транс персональні переживання, релігійний і міфологічний символізм, особистісне зростання, зовнішня та внутрішня релігійна орієнтація, релігійні почуття.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Релігієзнавча спадщина З. Фрейда.
2. Концепція героїчного міфу З. Фрейда.
3. Психологічне дослідження релігії К.-Г. Юнгом.
4. Поняття індивідуальні в концепції К.-Г. Юнга.
5. Поняття архетипів у працях К.-Г. Юнга.
6. Концепція гуманістичного психоаналізу Е. Фромма.
7. Роль гуманістичної психології в дослідженнях з психології релігії.
8. Трансперсональна психологія і релігія.
9. Історико-психологічне дослідження Е. Еріксона.
10. Логотерапія В. Франкла.
11. Психологія релігії в роботах Г. Оллпорта.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Три площини психіки людини за П. Призером.
2. Особливості онтогенетичного релігійного розвитку за Г. Гжимала - Мосчинською.
3. Психологічна парадигма релігії Є. Торчинова.

Питання та завдання для самоконтролю

1. У чому З. Фрейд вбачає психологічні витоки релігії?
2. Дайте загальну характеристику релігієзнавчої спадщини З. Фрейда.
3. Як і чому З. Фрейд тлумачить сутність тотемістичної трапези?
4. Спираючись на релігієзнавчі праці З. Фрейда, прослідкуйте розвиток його поглядів на сутність релігії.
5. У чому полягає відмінність юнгівської концепції розуміння релігії від фрейдівської?
6. У чому К.-Г. Юнг вбачає психотерапевтичне значення релігії?
7. Назвіть суттєві ознаки «нової теології» Е. Фромма.
8. З чим не погоджується Е. Фромм у розумінні релігії З. Фрейдом і К.-Г. Юнгом?

9. Розкрийте особливості гуманістичних і авторитарних релігій (Е. Фромм «Психоаналіз і релігія»).
10. Яка роль гуманістичної психології у розвитку психології релігії? Відповідь обґрунтуйте.
11. Чому представники трансперсональної психології звертаються у своїх дослідженнях до такого складного феномену як релігія?
12. Яке місце займає релігія в дослідженнях С. Грофа?
13. Охарактеризуйте історико-психологічне дослідження Е. Еріксона «Молодий Лютер».
14. Розкрийте психологічно-релігійну сутність логотерапії В. Франкла.
15. Порівняйте і проаналізуйте погляди Г. Оллпорта на зовнішню і внутрішню релігійність.

Змістовий модуль 2

Психологічні особливості релігійної особи

Тема 4. Релігійна свідомість

Поняття релігійної свідомості.

Особливості релігійної свідомості.

Співвідношення понять: релігія, релігійність, релігійні почуття, релігійна свідомість, арелігійна (атеїстична) свідомість, релігійні уявлення.

Рекомендована література: 1; 5; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24; 25.

Основні положення

Релігія (від лат. *Religio* – зв'язок) – віра, особлива система світогляду та світосприйняття, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що зумовлюють поведінку людини.

У широкому сенсі, як суспільний інститут, релігія це сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона включає до свого складу сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей тощо.

У вузькому розумінні релігія – віра в існування надприродних – персоніфікованих чи ні – сил, що супроводжується переконанням у здатності цих сил або сили (Бога, богів, Абсолюту, Космосу тощо) впливати на Всесвіт та на долю людей. Ця віра відображається в думках, відчуттях і волі людини, включає в себе певний етичний кодекс, виражається в певному способі поведінки та/або ритуалах, за допомогою яких людина шукає схвалення та прихильності Бога або богів.

Релігійна свідомість – це сукупність образів, уявлень, почуттів та переживань, що мають своїм предметом священне, вище та істинне буття (або ж чудесне) та такі, що спрямовані до означених предметів.

Релігійна свідомість – це набута з певних причин віра у надприродне, викликає інтелектуально-вольовий або емоційний потяг до конкретної моделі сакрального. Людина засвоює пропонований їй образ сакрального, на базі якого формуються розумові конструкції: поняття, судження, умовиводи, якими людина пояснює власну долю, причини появи себе на світ, мету життя тощо. До цього додаються релігійні переживання і релігійні почуття, викликані як власними умоглядними побудовами, так і специфічними релігійними символами.

Релігієзнавці виокремлюють два *рівні релігійної свідомості*:

- повсякденна оперує переважно уявленнями та емоційними утвореннями: образами, установками, настроями, почуттями, переживаннями, звичками, традиціями. На раціональному рівні людина володіє фрагментарною інформацією про нюанси історії своєї релігії, її знакових систем тощо;
- концептуальна релігійна свідомість існує у формі систематизованого віровчення. Людина прагне до найповнішого отримання релігійної інформації: вивчає священні тексти, засвоює перелік догматів, визнання яких розцінюється як обов'язкова умова «правовірності».

Релігійні уявлення – складне питання історії стародавнього людства, основане на гіпотезах науковців. Включають політеїстичне вірування предків: фетишизм, анімізм, тотемізм, магія, шаманізм; припускають, що з політеїзму розвинувся монотеїзм.

Релігійність – це свідоме, добровільне, любовне, постійне, життєве приєднання до Бога; а *релігійне почуття* – це спонтанний нахил, який людина відчуває в певних обставинах та перед певними Божественними виявами (наприклад, явища природи).

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: релігія, релігійність, релігійна свідомість, арелігійна (атеїстична) свідомість, релігійні уявлення, релігійні почуття.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Релігійні уявлення в контексті історії людства.
2. Фетишизм як релігійне вірування предків.
3. Анімізм як релігійне вірування предків.
4. Тотемізм як релігійне вірування предків.
5. Магія як релігійне вірування предків.
6. Шаманізм як релігійне вірування предків.
7. Рівні і структура релігійної свідомості.
8. Історія виникнення і становлення релігії.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Аналіз понять: релігія, релігійність, релігійна свідомість, арелігійна (атеїстична) свідомість, релігійні уявлення, їх співвідношення.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Проаналізуйте поняття релігійної свідомості.
2. Назвіть суттєві ознаки релігійної свідомості.
3. Охарактеризуйте структуру релігійної свідомості
4. У чому полягає відмінність між поняттями: релігійна свідомість, арелігійна (атеїстична) свідомість?
5. Яке місце займають релігійні почуття та уявлення у релігійній свідомості?
6. Розкрийте особливості політеїстичних вірувань предків: фетишизм, анімізм, тотемізм, магія, шаманізм.

Тема 5. Внутрішні та зовнішні чинники формування релігійності Етапи розвитку релігійності людини

Релігійні інстинкти.

Страх як чинник релігійності.

Потреба як джерело релігійності.

Переживання власної неповноцінності як джерело релігійності.

Вплив батьків у формуванні релігійності дітей (усвідомлений, неусвідомлений).

Проекція рис батьків на уявлення про Абсолют.

Вплив суспільних груп у формуванні релігійності.

Релігійність у період раннього дитинства (до 3-х років).

Особливості релігійності дошкільнят (4-6 років).

Розвиток релігійності у дітей молодшого шкільного віку (7-12 років).

Етап автономної релігійності у юнацькому віці (16-19 років).

Характеристика релігійності у 19-29 років.

Особливості релігійності у період зрілості.

Період есхатологічної релігійності.

Рекомендована література: 1; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24; 25.

Основні положення

Інстинкт (від лат. *instinctus* – «спонукання», «потяг до дії») – природжена реакція або елемент поведінки живого організму. Подібні акти поведінки проявляються у вигляді фіксованої форми дії.

Видатний англійський психолог, представник інстинктивізму в соціальній психології Вільям Мак-Дугалл виокремлював такі 12 основних інстинктів й відповідні їм емоції, які подані в дужках:

- втеча (страх);
- неприйняття (відраза);
- допитливість (здивування);
- агресія (гнів);
- самоприниження (зняковілість);
- самоствердження (наснага);
- батьківський інстинкт (ніжність);
- інстинкт продовження роду;
- харчовий інстинкт;
- стадний інстинкт;
- інстинкт набувача;
- інстинкт творення.

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: релігійні інстинкти, релігійність, період раннього дитинства, психічний розвиток школярів, юнацький вік, особистісна зрілість.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Внутрішні чинники формування релігійності.
2. Зовнішні чинники формування релігійності.
3. Страх як чинник формування релігійності особистості.
4. Переживання власної неповноцінності як джерело релігійності.
5. Вплив суспільних груп у формуванні релігійності.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Релігійність у період раннього дитинства (до 3-х років).
2. Особливості релігійності дошкільнят (4-6 років).
3. Розвиток релігійності у дітей молодшого шкільного віку (7-12 років).
4. Етап автономної релігійності у юнацькому віці (16-19 років).
5. Характеристика релігійності у 19-29 років.
6. Особливості релігійності у період зрілості.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть основні зовнішні чинники формування релігійності.
2. Назвіть основні зовнішні чинники формування релігійності.
3. Проаналізуйте поняття релігійний інстинкт.
4. Охарактеризуйте основні інстинкти та емоції, що їх супроводжують.
5. Розкрийте особливості релігійності на різних вікових етапах становлення особистості.

Тема 6. Релігійна особистість

Ознаки релігійної особистості. Типи релігійних особистостей.

Зовнішня релігійність. Внутрішня релігійність.

Релігійна особистість орієнтована на пошук.

Персональна та аперсональна релігійність у вченні Я. Яворського.

Релігійна зрілість. Критерії релігійної зрілості.

Зв'язок релігійності та темпераменту.

Самооцінка та релігійність.

Функції релігії. Психотерапевтична функція релігії.

Типи релігійності пов'язані із етапами особистісного розвитку за К. Дабровським.

Пояснення релігійного переживання крізь призму «теорії ролі» (Г. Санден).

Рекомендована література: 1; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23;

24; 25.

Основні положення

Особистість – це поняття, вироблене для відображення біосоціальної природи людини, розгляду її як індивіда, як суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності, соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

Під «особистістю» розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена того чи іншого суспільства або спільноти. Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини, пов'язану з засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства.

З християнської точки зору, особистість є відображенням Божественного образу. Перед кожною особистістю стоїть високий ідеал для наслідування – Син Божий Ісус Христос. Але відповідно до Євангелія людині самотужки неможливо досягнути цього ідеалу. Задля цього Бог послав Сина Свого на світ, щоб Той взяв на Себе гріхи людей. Таким чином людина здобуває спасіння душі або досягає ідеалу своєї особистості через віру в Ісуса Христа як Спасителя.

Багато дослідників намагалося створити *типологію релігійності*, спираючись на різноманітні ознаки,

- Дж. Фіхтер виявив чотири типи релігійності за ознакою активності віруючих у житті церкви: впевнені віруючі, формальні віруючі, віруючі проміжного типу та бездіяльні віруючі.

- В. Гай вказав на чотири типи релігійності у залежності від типу домінування психологічного захисту: естетичний, етичний, покірний та братолюбивий.

- М. Аргал виділив персональну та аперсональну релігійність.

- Р. Ален та Б. Спілка виділили два типи релігійності: релігійність як вірність та консесуальну релігійність.

- Е. Фром поділив релігійність на раціональну та ірраціональну.

- Г. Олпорт вважав, що є два типи релігійності: внутрішня (розглядається як мета) та зовнішня (розглядається як засіб).

Особистісна релігійність. Релігійність індивіда формується з двох сторін – з зовнішньої (релігія виступає як соціальний (духовний) інститут), та з внутрішньої (релігійність формується під впливом особистісних якостей та досвіду).

Особистісна релігійність – це релігійність, що визначається внутрішньо-особистісними детермінантами та формується у нерозривному зв'язку з типологічними особливостями особистості, внаслідок чого релігія сприймається несвідомо, на підставі власних уявлень людини за принципом надання переваги, вибіркового використання релігійних уявлень, свідомих та несвідомих уявлень про «користь». Особистісна релігійність – це релігійність, що не виходить за межі особистості. У протизвагу їй можна вказати на трансцендентну релігійність.

Поняття «зрілості» є комплексним, розрізняють фізичну, розумову, афективну, соціальну, моральну, особисту, та *релігійну зрілість*.

Поняття зрілості включає багато значень. В загальному можна говорити про зрілу людину, якщо вона відзначається: 1) компетентністю, яка включає разом мету, вершину і процес здійснення розвитку організму (особа повинна знати для чого живе, в чому полягає її досконалість, і як її досягнути); 2) компетентність у тому, щоб дати адекватну відповідь у конкретній життєвій ситуації, тобто бути готовими «для» (йдеться про функціональність організму, як специфічне завдання і одночасно, як вершину його розвитку); Суттєвим елементом зрілості є, отже, автономний процес особистого вдосконалення, який відбувається під дією внутрішніх і зовнішніх чинників і є спрямований на досягнення вищих і складніших рівнів розвитку.

Під зрілістю можна вважати також поступовий перехід, який здійснила людина, від психологічної дезінтеграції, притаманної людині на перших роках життя, до інтеграції, когерентності, конструктивності і творчості, притаманних у дорослому віці, набувши яких

людина є здатна вирішувати проблеми, які перед нею ставить життя, та взяти на себе відповідальність за власне життя та за життя інших. В такому розумінні зрілість представляє собою вершину людського життя.

Темперамент – вроджена (біологічно зумовлена) і незмінна властивість людської психіки, що визначає реакції людини на інших людей та на обставини.

Самооцінка – елемент самосвідомості, що характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе як особи, власних здібностей, етичних якостей і вчинків; важливий регулятор поведінки. Самооцінка визначає взаємини людини з тими, що оточують, її критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і розвиток його особи. Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань, цілей, які людина перед собою ставить. Адекватна самооцінка дозволяє людині правильно співвідносити свої сили із завданнями різної складності і з вимогами тих, що оточують. Неадекватна (завищена або занижена) самооцінка деформує внутрішній світ особи, спотворює її мотиваційну і емоційно-вольову сфери і тим самим перешкоджає гармонійному розвитку.

Функції релігії:

- світоглядна: релігія сповнює життя особливим сенсом, значенням, за переконанням віруючих;
- компенсаторна: релігія компенсує людині її залежність від природних та соціальних катаклізмів, зменшує відчуття власної немічності, допомагає пережити важкі випробування, страх перед смертю;
- комунікативна: спілкування віруючих між собою, «спілкування» із богами, янголами, душами померлих та святих;
- регулятивна: усвідомлення індивідом складу певних цінностей, моральних норм, які випрацьовуються в кожній релігійній традиції, виступають своєрідною програмою поведінки людей;
- інтегративна: допомагає людині усвідомити себе частиною єдиної релігійної спільноти, що закріплена спільними цінностями, дає можливість самоствердження людині у суспільстві, у якому такі ж самі погляди;
- політична: лідери різних спільнот та держав використовують релігію для виправдання своїх дій, об'єднання або навпаки роз'єднання людей за релігійними ознаками заради своїх політичних цілей;
- культурна: релігія сприяє поширенню культури групи-носія (писемність, іконопис, музика, етикет, мораль, філософія тощо);
- дезінтегруюча: релігія може бути використана для роз'єднання людей, розпалювання ворожнечі або навіть війн між різними релігіями, конфесіями або навіть всередині релігійної групи;
- психотерапевтична: допомагає людині позбутися негативних емоційних переживань, визначитися у складних життєвих ситуаціях, відчуті емоційну підтримку тощо.

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: релігійна особистість, внутрішня і зовнішня релігійність, релігійна зрілість, темперамент, самооцінка, функції релігії, релігійне переживання.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Функції релігії.
2. Релігійна особистість. Ознаки релігійної особистості.
3. Типи релігійних особистостей.
4. Персональна та аперсональна релігійність у вченні Я. Яворського.
5. Релігійна зрілість. Критерії релігійної зрілості.
6. Зв'язок релігійності та темпераменту.
7. Самооцінка та релігійність.
8. Психотерапевтична функція релігії.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Типи релігійності пов'язані із етапами особистісного розвитку за К. Дабровським.
2. Пояснення релігійного переживання крізь призму «теорії ролі» (Г. Санден).

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризувати релігійну особистість.
2. Проаналізувати типології релігійної особистості.
3. Визначити поняття релігійної зрілості.
4. Які виділяють критерії релігійної особистості.
5. Проаналізувати зв'язок релігійності та темпераменту.
6. Проаналізувати зв'язок релігійності та самооцінки темпераменту.
7. Охарактеризувати типи релігійності пов'язані із етапами особистісного розвитку за К. Дабровським.
8. Пояснити релігійне переживання крізь призму «теорії ролі» (Г. Санден).

Тема 7. Психологія релігійної віри

Структура релігійної віри

Раціональне пізнання в структурі релігійної віри.

Емоційний елемент віри.

Вольовий компонент віри.

Типи релігійної віри.

Рекомендована література: 1; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24;

25.

Основні положення

Виділяють три аспекти вивчення віри:

1. *Гносеологічний аспект* – досліджує предмет віри, з'ясовуючи при цьому, чи є він чимось реальним, об'єктивно існуючим або ілюзорним, фантастичним.
2. *Соціологічний аспект* – головну увагу приділяє проблемі соціальної детермінації віри, виявляючи ті суспільні умови та обставини, які її породили.
3. *Психологічний аспект* – здійснює вивчення специфіки та сутності тих психологічних процесів, які беруть участь у явищі віри, розглядаючи останню як специфічний психічний стан особистості.

Релігійна віра розглядається у трьох вимірах: богословському (Т. Дайчер, Б. Ничипоров, Ф. Хопко та ін.), філософському (Б. Дейвіс, Ю. Кімелєв та ін.), релігієзнавчому (О. Карагодіна, А. Козирева, О. Предко, В. Носович, Д. Угринович та ін.).

Розгляд феномену віри з психологічної точки зору пов'язаний з традиційним поділом психіки людини на сферу почуттів, мислення і волю.

Зарубіжні дослідники, вивчаючи віру, переважно розглядають її з двох точок зору.

Теологічно орієнтовані психологи прагнуть всіляко відокремити релігійну віру від нерелігійної, підкреслити принципову відмінність між ними. Представники, які дотримуються іншої точки зору, ігнорують чи заперечують різницю релігійної віри від нерелігійної.

Релігійна віра найчастіше розглядається як впевненість у реальному існуванні надприродних істот, особливих якостей у окремих предметів. На практиці це віра в святих, пророків, вчителів, священнослужителів, в можливість спілкування з духами, істинність догматів і релігійних текстів. В богословському розумінні релігійна віра виступає як вище виявлення людської свідомості, найвища цінність.

Головною ознакою релігійної свідомості є віра у надприродне. Релігійна людина вірить у винятковий, не схожий на все існуюче вигляд надприродних сил або істот. Релігійний людина не застосовує до надприродного звичайні критерії емпіричної вірогідності. Якщо нерелігійна віра відрізняється від знання, але не протистоїть йому як щось принципово несумісне, то релігійна віра за своєю природою завжди несумісна зі знанням.

Глибока релігійна віра передбачає наявність у свідомості людини уявлень про надприродні істоти (у християнстві, наприклад, Ісуса Христа, Богоматері, святих, ангелів тощо) і їх яскравих образів, здатних викликати до себе емоційне і зацікавлене ставлення. Ці образи і уявлення носять ілюзорний характер, їм не відповідають реальні об'єкти. Підґрунтям для формування образів і уявлень в індивідуальній свідомості є: 1) релігійні міфи, де розповідається про дії богів чи інших надприродних істот, і, 2) культові художні зображення (наприклад, ікони та фрески), в яких надприродні образи втілені в чуттєво-наочній формі. На основі цього релігійно-художнього матеріалу і формуються релігійні уявлення віруючих. Індивідуальна уява окремого віруючого спирається на ті образи та уявлення, які пропагуються тією чи іншою релігійною організацією, підтримуються за допомогою різноманітних культових обрядів, серед яких особливе значення має молитва, котра допомагає людині звертатися до Бога чи інших святих.

Віра може бути зовнішньою (формальною), внутрішньою (глибокою, особистісною, індивідуальною).

Релігійність та релігійна віра потребують постійної підтримки, якою для віруючої людини є виконання обряду, молитва, розмова з духовними наставниками.

Релігійна віра складається із двох основних компонентів: релігійних уявлень (ставлення та образ Абсолюту, який є чітко сформульований у теологічному вченні та є індивідуальним для кожного віруючого) та раціонального компоненту (прагнення віднайти істину в релігії, осмислити дійсність).

У сучасній науці існують різні точки зору щодо причин виникнення релігійної віри, однак єдиного погляду на дану проблему в науковців має. Згідно з однією із концепцій, віра є інстинктивною, тобто невід'ємно пов'язаною із самою людською природою. Тому виникнення віри пов'язується із формуванням своєрідної захисної реакції від невідомого, яке часто лякає людину. Віра дає підтримку у складних життєвих ситуаціях, є своєрідним вектором для життя віруючих осіб.

Причини формування релігійної віри: соціальні, психологічні та гносеологічні.

Соціальні причини створюють систему суспільних відносин, що існують у повсякденному житті і сприяють становленню віри. Процес формування віри містить моменти мінливості та стійкості, руйнування та збереження, кожен наступний етап несе в собі елементи попереднього.

Психологічні причини формування віри включають стан, процеси, механізми суспільної та індивідуальної психології, що створюють позитивні умови для формування віри. Психологічні причини можна поділити на суспільно-психологічні та індивідуально-психологічні. До суспільно-психологічних причин відносяться такі поняття як менталітет, традиції, звичаї, наслідування, механізми навіювання тощо. До індивідуально-психологічних належать механізми, що знаходять своє відображення в індивідуальній свідомості людини: переживання, страждання, горе, радість, кохання, страх перед смертю тощо. Обидві категорії тісно взаємопов'язані.

Гносеологічні причини визначаються як механізми пізнавальної діяльності, що створюють умови для формування релігійної віри, понять, ідей та міфів. Пізнання завжди є об'єктивним за змістом і суб'єктивним за формою. Механізми пізнання в релігійній вірі присутні як на етапі емоційного пізнання – відчуття, уявлення, сприйняття – так і на етапі абстрактного мислення: поняття, судження та умовиводу.

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: віра, релігійна віра, структурні компоненти релігійної віри (раціональний, емоційний, вольовий), формування релігійної віри.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Феномен релігійної віри.
2. Структура релігійної віри
3. Раціональне пізнання в структурі релігійної віри.
4. Емоційний компонент у структурі релігійної віри.
5. Вольовий компонент у структурі релігійної віри.

6. Типи релігійної віри.
7. Причини виникнення і формування релігійної віри.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Віра в контексті різноманітних підходів дослідження та її особливості у світлі психології релігії.
2. Форми вияву релігійної віри.
3. Зміст та вияви релігійної віри.

Питання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність між поняттями віра та релігійна віра?
2. Розкрити психологічний зміст феномену релігійної віри.
3. Назвати та охарактеризувати структурні компоненти релігійної віри.
4. Виділити типологію релігійної віри
5. Які можна виділити причини виникнення релігійної віри?

Тема 8. Психологічні особливості релігійного культу

Психологічні механізми культу: переконання та переконування, навіювання, емоційне зараження, наслідування.

Психологічне значення символіки у формуванні релігійності.

Фази розвитку емоційності в процесі богослужінь.

Сповідь як психологічний феномен.

Молитва та її типи.

Психологічне значення молитви.

Рекомендована література: 1; 5; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 23; 24;

25.

Основні положення

Релігійний культ (лат. Cultus – поклоніння, шанування) – система релігійних дій, предметів і символів, апробованих у релігійній практиці впродовж певного часу та змінюваних за потребою. Пов'язаний з релігійними уявленнями віруючих і спрямований на задоволення їхніх релігійних потреб.

Релігійний культ – явище конфесійно зорієнтоване. Воно передбачає певний набір культових заходів. Найбільш вони розвинені в язичництві, яке фактично складається з різноманітних культів: тотемічних культів, похоронних культів, промислових культів, родових і сімейних культів, шаманського культу, культу племінного бога та ін. Можна також виділяти види культів по об'єктах: культ сонця, культ неба, культ води, культ тварин, культ рослин, культ вогню, культ предків, культ царя тощо.

Для кожного язичницького божества існував свій культ, наприклад, культ Ваала, культ Астарта та інші.

У православ'ї та католицизмі, велике значення надається семи таїнствам: хрещенню, причащенню, освяченню, покаянню (сповіді), миропомазанню, церковному шлюбу та маслосвяттю (соборуванню). Кожний з них має свій догмат, зміст і символічне значення (хрещення символізує прилучення до християнської релігії, причащення – акт символічного перетворення хліба й вина на тіло і кров Господні, через які віруючий долучається до єства Божого тощо).

В англіканській церкві визнаються лише три таїнства – хрещення, причащення і шлюб, а у баптизмі та лютеранстві два – хрещення і причащення. Особливе місце в релігійному культі належить молитві, яка є найважливішим засобом спілкування віруючих з Богом.

Механізми культу:

Переконання – це головний метод дії. Під ним розуміється, з одного боку, різносторонній вплив на особу з метою формування в неї одних якостей і позбавлення інших, а з іншого – спонукання до певної дії.

В науці, практиці й побуті термін «переконання» (російський аналог – убеждение)

використовується у його двох значеннях, а саме, як: система поглядів, уявлень, яких я дотримуюсь, з якими я погоджуюсь, які я ототожнюю із собою, оскільки вважаю їх продуктом власної діяльності, які мають під собою певну аргументацію і можуть бути

логічно доведені; певний спосіб впливу, який передбачає аргументоване і логічно витримане доведення істинності того чи іншого положення, думки, оцінки.

Проте, в українській мові, на відміну від російської, коли йдеться саме про вплив, а не систему поглядів, є можливість застосувати термін «переконування». Доцільність такого термінологічного уточнення цілком зрозуміла й доречна, оскільки дозволяє кожного разу не пояснювати зазначену двозначність. Цікаво також звернути увагу на етимологію слова «переконування», зокрема, на префікс «пере-», який указує не на будь-яку «зміну», а саме на необхідність якісного «перетворення» того, що є.

Навіювання – метод психологічного впливу на людину, розрахований на некритичне сприйняття нею слів, думок інших, що приводить або до вияву у людини, навіть опріч її волі і свідомості, певного стану, почуттів, відношення, або до здійснення людиною вчинків, що можуть безпосередньо не відповідати її принципам діяльності, поведінки

Навіювання – вплив на людину з метою створення у неї певного стану, або спонування до певних дій, що розраховані на недостатньо усвідомлюване, некритичне сприймання

Серед методів навіювання, що найчастіше використовуються в умовах соціальної ізоляції, виділяються такі.

1) навіювання за допомогою посилення на авторитет. Тут ефект заснований на усвідомленні переваги лідерів і довіри до них та їхньої думки.

2) навіювання через попередження, коли змальовується образ негативних наслідків у разі іншого вибору.

3) навіювання через ідентифікацію. За його допомогою людина ототожнюється з певною групою або особою, щодо якої у неї склалося позитивне ставлення.

Сила навіювання прямо залежить від стану свідомості людини.

Емоції (від фр. *Emotion* – хвилювання, збудження) – складний стан організму, що припускає тілесні зміни розширеного характеру – в диханні, пульсі, залозо-виділеннях тощо – і на ментальному рівні, стан збудження чи хвилювання, що позначається сильними почуттями, і зазвичай імпульсом щодо певної форми поведінки. Якщо емоція інтенсивна, то тоді відбувається порушення інтелектуальних функцій, ступінь роздвоєння особистості, і тенденція щодо дії неврівноваженого характеру.

Механізм емоційного зараження – залучення присутніх до єдиного групового настрою внаслідок підсвідомої схильності людини піддаватися демонстрованим психічним станам при безпосередньому контакті. Емоційне зараження є прадавнім засобом інтеграції соціальних груп, який нині можна спостерігати в хорovому співі, у ритуальних діях та ін. Ступінь зараження залежить від сили емоційного заряду та кількості присутніх людей. У масових скупченнях у кожного індивіда є надлишок емоційної напруженості та підвищена сприйнятливості до емоційного стану іншої людини. Напруженість зумовлює готовність кожного учасника відтворити цей стан: людина підсвідомо реагує на експресивні прояви та виражальні рухи – голосність мови, ритм дихання, інтонації, міміку та пантоміміку, колір і вологість шкіри, і такою ж мірою підсвідомо переймається ними. У масових скупченнях людей, де існує безпосередній контакт, взаємне стимулювання набуває кругового характеру: А стимулює Б; Б не тільки стимулює В, але й повертає стимул А.

Зараження виконує функції інтеграції (посилує групову згуртованість, забезпечує психологічну єдність групи) та експресії (звільнення особи від її звичних обмежень, зняття емоційного напруження);

Механізм наслідування – полягає у копіюванні та відтворенні особою зразків і моделей поведінки оточуючих. Наслідування полегшує проблему вибору та суб'єктивно начебто зменшує відповідальність за можливі наслідки своїх дій, а також стає засобом солідаризації учасників.

Сповідь – це відкриття своїх гріхів перед Богом у присутності священника, а каяття – це відчуття власної нікчемності і провини перед Господом. Сповідь і каяття – це дві складові примирення з Богом.

Сповідь можна побудувати і за десятьма заповідями. Можна готуватися до сповіді, записуючі гріхи. Цей запис можна показати або прочитати священнику.

Таїнство Сповіді, як і будь-яке інше Таїнство Церкви, вимагає особистої участі в ньому людини. У Таїнстві відбувається безпосередня реальна зустріч з Богом, де Господь – знавець нашого серця, через священника прощає щиро розкаяні гріхи. Сповідь не є формальним перерахуванням своїх гріхів з наступним їх пробаченням. Сповідь – це акт доброї волі, результат усвідомлення власної недосконалості, небажання жити з гріхом, бажання отримати від Бога підтримку, і тільки тоді – пробачення. А можливо це лише за умови щирого і вільного наміру кожної людини. Тому сповідування гріхів за когось, хоча б воно і мало благі наміри, не буде мати сили.

Молитва – звернення віруючого до Бога, богів, інших надприродних або асоційованих з Богом істот, а також канонізований текст цього звернення.

Молитва часто приймає вид поклоніння, вихваляння, прохання чи просто викладу своїх думок. Молитва також часто приймає форми обряду.

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: релігійний культ, механізми культу: переконання та переконування, навіювання, емоційне зараження, наслідування, символіка, сповідь, каяття, молитва.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Феномен релігійного культу.
2. Релігійні культури у православ'ї та католицизмі.
3. Релігійні культури в англіканській церкві, баптизмі та лютеранстві.
4. Сповідь та каяття як Таїнство Церкви.
5. Молитва як форма обряду.
6. Психологічне значення молитви.
7. Значення символіки у формуванні релігійності особистості.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Молитва у контексті святоотцівської думки.
2. Молитва та її типи.
3. Духовний потенціал молитви.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які психологічні механізми релігійного культу можна виділити. Охарактеризуйте кожний з них.
2. Яке психологічне значення символіки у формуванні релігійності.
3. Назвіть основні фази розвитку емоційності в процесі богослужіння.
4. Охарактеризуйте сповідь як психологічний феномен.
5. Дайте визначення феномену молитва та назвіть її типи.
6. Яке психологічне значення молитви.

Тема 9. Психологічні особливості релігійної кризи та конверсії

Релігійна криза.

Ознаки релігійної кризи.

Типи релігійних криз.

Причини релігійної кризи.

Релігійна конверсія: особливості, мотиви, типи.

Рекомендована література: 1; 4; 5; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 23; 24; 25.

Основні положення

Криза (психологічна) – це стан, при якому неможливе подальше функціонування індивіда в рамках колишньої моделі поведінки, навіть якщо вона цілком влаштовувала даного індивіда.

Це кризи психологічного стану людей, які проявляються в стресах, страхах, відчутті непевності тощо.

Релігійні кризи – це кризи своєрідні, кризи особливі, що відрізняються від усіх інших ступенем складності. Вони розгортаються одночасно на трьох площинах: духовній,

психологічній та біологічній. Духовній – бо головна проблема кризи стосується передовсім релігійного досвіду та пов'язаних з ним переживань. Ця криза може спіткати людину в трьох різних ситуаціях: 1) коли заперечується або піддається сумнівам попередня система моральних та релігійних цінностей, зростають труднощі в царині пізнання надприродного і цей процес супроводжують сильні емоційні реакції; 2) людина відчуває настійливу потребу поглиблення та вдосконалення релігійного життя і тоді береться за внутрішнє перетворення, в якому повно дилем і невпевненості, а іноді трапляється й бунт; 3) людина шукає Бога, має якесь туманне відчуття Його присутності, а потім поступово входить у процес релігійного навернення. Незважаючи на численні труднощі, тривогу, внутрішні конфлікти, відкидає стару систему цінностей і приймає нову або знаходить утрачену.

У релігійних кризах велику роль відіграють не лише пізнавальні чинники, а й вольові та емоційні. Сильна воля потрібна для наполегливого втілення в життя духовних цінностей попри труднощі з прийняттям складних моральних рішень та опануванням багатой емоційної сфери.

Специфіка релігійних криз полягає в тому, що вони розвиваються одночасно у природній і надприродній площинах. В індивідуальному досвіді окремих людей ці порядки часто змішуються.

Конверсія (лат. «звернення, перетворення») – різкий зсув від одного набору переконань до іншого, особливо в сфері релігії.

САМОСТІЙНА РОБОТА З ТЕМИ

Словникова робота: криза, релігійна криза, релігійна конверсія.

Творчі завдання та проблемні ситуації

Теми рефератів

1. Феномен релігійної кризи
2. Типологія релігійних криз.
3. Причини виникнення релігійних криз. Механізми їх протікання.

Питання, винесені на самостійне опрацювання:

1. Релігійна конверсія: особливості, мотиви, типи.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Відмінність понять: психологічна і релігійна криза.
2. Які ознаки релігійної кризи?
3. Які причини виникнення релігійної кризи?
4. Що таке релігійна конверсія? Охарактеризуйте її особливості, мотиви, типи.

6. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль I

«Психологія релігії як наука: становлення, сучасний стан»

Тема 1. Психологія релігії як галузь психологічної науки

Практичне заняття 1 (2 год)

1. Проблематика психології релігії.
2. Предмет і об'єкт психології релігії.
3. Психологія релігії і релігійна психологія.
4. Структура психології релігії та її методи

Рекомендована література: 1; 5; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24; 25.

Тема 2. Становлення психології релігії як самостійної дисципліни

Практичне заняття 2 (2 год)

1. Тенденції психології релігії у контексті української релігієзнавчої думки.
2. Особливості трансформації змісту ідеї «внутрішньої» людини у філософії

Г. Сковороди.

3. Тенденції розвитку американської психології релігії: В. Джеймс, С. Холл, Дж. Леуба.

4. Становлення психологія релігії у Західній Європі: В. Вундт, Д. Хутсебаут, Ж. Піаже та інші.

Рекомендована література: 1; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25.

Тема 3. Основні теоретичні підходи у психології релігії

Практичне заняття 3 (2 год)

1. Психоаналітичні погляди у психології релігії (З. Фройд, К.- Г. Юнг).
2. Гуманістичний та екзистенціальний підходи у психології релігії (Г. Олпорт, А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм, Е. Еріксон).

3. Трансперсональний підхід у психології релігії С. Грофа.

Рекомендована література: 1; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25.

Змістовий модуль 2

Психологічні особливості релігійної особи

Тема 4. Релігійна свідомість

Практичне заняття 4 (2 год)

1. Поняття релігійної свідомості.
2. Особливості релігійної свідомості.
3. Структура релігійної свідомості

Рекомендована література: 1; 5; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24; 25.

Тема 5. Внутрішні та зовнішні чинники формування релігійності

Етапи розвитку релігійності людини

Практичне заняття 5 (2 год)

1. Психологічний аналіз феномену релігійності.
2. Внутрішні чинники формування релігійності.
  - 2.1 Релігійні інстинкти.
  - 2.2. Страх як чинник релігійності.
  - 2.3. Потреба як джерело релігійності.
  - 2.4. Переживання власної неповноцінності як джерело релігійності.
3. Зовнішні чинники формування релігійності.
  - 3.1. Вплив батьків у формуванні релігійності дітей (усвідомлений, неусвідомлений).
  - 3.2. Проекція рис батьків на уявлення про Абсолют.
  - 3.3. Вплив суспільних груп у формуванні релігійності.

Рекомендована література: 1; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24; 25.

Тема 6. Релігійна особистість

Практичне заняття 6 (2 год)

1. Поняття релігійної особистості. Ознаки релігійної особистості.
2. Типи релігійних особистостей.
3. Зовнішня та внутрішня релігійність.
4. Релігійна особистість орієнтована на пошук.
5. Персональна та аперсональна релігійність у вченні Я. Яворського.
6. Поняття релігійної зрілості. Критерії релігійної зрілості.

Рекомендована література: 1; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24; 25.

Тема 7. Психологія релігійної віри

Практичне заняття 7 (2 год)

1. Феномен релігійної віри. Структура релігійної віри.

2. Рациональне пізнання в структурі релігійної віри.
3. Емоційний елемент віри.
4. Вольовий компонент віри.
5. Типи релігійної віри.

Рекомендована література: 1; 5; 6; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 20; 21; 23; 24;

25.

Тема 8. Психологічні особливості релігійного культу

Практичне заняття 8 (2 год)

1. Психологічні механізми релігійного культу: переконування, навіювання, емоційне зараження, наслідування.
2. Психологічне значення символіки у формуванні релігійності.
3. Фази розвитку емоційності в процесі богослужінь.
4. Сповідь як психологічний феномен.

Рекомендована література: 1; 5; 7; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 23; 24;

25.

Тема 9. Психологічні особливості релігійної кризи та конверсії

Практичне заняття 9 (2 год)

1. Релігійна криза.
2. Ознаки релігійної кризи.
3. Типи релігійних криз.
4. Причини релігійної кризи.

Рекомендована література: 1; 4; 5; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21;

23; 24; 25.

7. ПИТАННЯ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ЗАЛІКУ

1. Проблематика психології релігії.
2. Предмет і об'єкт психології релігії.
3. Психологія релігії і релігійна психологія.
4. Структура психології релігії та її методи
5. Психологічні особливості релігійного світогляду.
6. Спільні та відмінні ознаки наукового, релігійного та містичного світогляду.
7. Тенденції психології релігії у контексті української релігієзнавчої думки.
8. Особливості трансформації змісту ідеї «внутрішньої» людини у філософії Г. Сковороди.
9. Психоаналітичні погляди у психології релігії (З. Фройд, К.- Г. Юнг).
10. Гуманістичний та екзистенціальний підходи у психології релігії (Г. Олпорт, А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм, Е. Еріксон).
11. Тенденції розвитку американської психології релігії: В. Джеймс, С. Холл, Дж. Леуба.
12. Становлення психології релігії у Західній Європі: В. Вундт, Д. Хутсебаут, Ж. Піаже та інші.
13. Трансперсональний підхід у психології релігії С. Грофа.
14. Особливості розвитку психології релігії у Росії та Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.
15. Психологія релігії в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.
16. Три площини психіки людини за П. Призером.
17. Особливості онтогенетичного релігійного розвитку за Г. Гжимала - Мосчинською.
18. Психологічна парадигма релігії Є. Торчинова.
19. Поняття релігійної свідомості.

20. Особливості релігійної свідомості.
21. Структура релігійної свідомості
22. Аналіз понять: релігія, релігійність, релігійна свідомість, арелігійна (атеїстична) свідомість, релігійні уявлення, їх співвідношення.
23. Психологічний аналіз феномену релігійності.
24. Аналіз внутрішніх чинників формування релігійності (релігійні інстинкти; страх як чинник релігійності; потреба як джерело релігійності; переживання власної неповноцінності як джерело релігійності).
25. Аналіз зовнішніх чинників формування релігійності (вплив батьків у формуванні релігійності дітей; проекція рис батьків на уявлення про Абсолют; вплив суспільних груп у формуванні релігійності).
26. Поняття релігійної особистості. Ознаки релігійної особистості.
Типи релігійних особистостей.
27. Зовнішня та внутрішня релігійність.
28. Релігійна особистість орієнтована на пошук.
29. Персональна та аперсональна релігійність у вченні Я. Яворського.
30. Поняття релігійної зрілості. Критерії релігійної зрілості.
31. Загальна характеристика етапів розвитку та формування релігійності.
32. Психологічні особливості формування релігійності у період раннього дитинства (до 3-х років).
33. Психологічні особливості релігійності дошкільнят (4-6 років).
34. Розвиток релігійності у дітей молодшого шкільного віку (7-12 років).
35. Психологічний аналіз етапу автономної релігійності у юнацькому віці (16-19 років).
36. Психологічна характеристика релігійності увіці 19-29 років.
37. Особливості релігійності у період зрілості.
38. Період есхатологічної релігійності.
39. Релігійність та особистість. Зв'язок релігійності та темпераменту. Самооцінка та релігійність.
40. Психотерапевтична функція релігії.
41. Типи релігійності пов'язані із етапами особистісного розвитку за К. Дабровським.
42. Пояснення релігійного переживання крізь призму «теорії ролі» (Г. Санден).
43. Феномен релігійної віри. Структура релігійної віри.
44. Раціональне пізнання в структурі релігійної віри.
45. Емоційний елемент віри.
46. Вольовий компонент віри.
47. Типи релігійної віри.
48. Віра в контексті різноманітних підходів дослідження та її особливості у світлі психології релігії.
49. Причини виникнення релігійної віри.
50. Форми вияву релігійної віри.
51. Зміст та вияви релігійної віри
52. Психологічні механізми релігійного культу: переконування, навіювання, емоційне зараження, наслідування.
53. Психологічне значення символіки у формуванні релігійності.
54. Фази розвитку емоційності в процесі богослужінь.
55. Сповідь як психологічний феномен.
56. Релігійна криза. Ознаки релігійної кризи. Типи релігійних криз.
57. Причини релігійної кризи.
58. Релігійна конверсія: особливості, мотиви, типи.
59. Молитва у контексті святоотцівської думки.
60. Молитва та її типи. Психологічне значення молитви. Духовний потенціал молитви.

8. ДЖРЕЛА, РЕКОМЕНДОВАНІ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ

1. Борунков Ю. Ф. Особенности религиозного сознания / Ю. Ф. Борунков. – М. : Знание, 1972. – 48 с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О. Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.
3. Гармаев А. Этапы нравственного развития ребенка / А. Гармаев. – Решма : Свет Православия, 1998. – 127 с.
4. Грановская Р. М. Психология веры / Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2004. – 576 с.
5. Йеротич В. Психологическое и религиозное бытие человека / В. Йеротич. – М. : Библейско-богословский институт апостола Андрея, 1994. – 210 с.
6. Колодний А., Пилипович Л. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан / А. Колодний, Л. Пилипович. – Львів : Логос, 1996. – 182 с.
7. Конотоп Л. Г. Особливості формування містичних уявлень в суспільстві / Л. Г. Конотоп. – К., 1999. – 26 с.
8. Корчинський М. О. Сучасний погляд на християнство / М. О. Корчинський. – Львів: Свічадо, 1996. – 172 с.
9. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2002. – 992 с.
10. Лобовик Б. А. Религиозное сознание и его особенности / Б. А. Лобовик. – К. : Наукова думка, 1986. – 247 с.
11. Лубський В. І., Предко О. І. Психологія релігії: Підручник і хрестоматія / В. І. Лубський, О. І. Предко. – Ч. 1. – К. : Центр учбової літератури, 2004. – 208 с.
12. Лубський В. Релігієзнавство / В. І. Лубський. – К.: Вілбор, 1997. – 480 с.
13. Москалець В. П. Психологія релігії / В. П. Москалець. – К. : Академвидав, 2004. – 240 с.
14. Начало христианской психологии // Б. С. Братусь, С. Л. Воробьев и др. – М. : Наука, 1995. – 234 с.
15. Ничипоров Б. В. Введение в христианскую психологию / Б. В. Ничипоров. – М. : Школа-Пресс, 1994. – 189 с.
16. Предко О. І. Психологія релігії: історіографія, теорія, релігієзнавчі виміри : [монографія] / О. І. Предко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 278 с.
17. Предко О. І. Психологія релігії: Підручник / О. І. Предко. – К. : Академвидав, 2008. – 344 с.
18. Принс Д. Влияние на историю через пост и молитву / Д. Принс. – СПб. : Новое и Старое, 2000. – 167 с.
19. Релігієзнавчий словник // За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
20. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / А. В. Річинський. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – 448 с.
21. Рогозянский А. Психология и церковное душепопечение / А. Рогозянский // Журнал Московск. патриархии. – 2002. - №6. – С. 66-72.
22. Руткевич А. М. Психоанализ и религия / А. М. Руткевич. – М. : Знание, 1987. – 62 с.
23. Самыгин С. И., Нечипуренко В. И., Полонская И. Н. Религиоведение: Социология и психология религии / С. И. Самыгин, В. И. Нечипуренко, И. Н. Полонская. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 672 с.
24. Сафронов А. Г. Психология религии : [монографія] / А. Г. Сафронов. – К. : Ника – Центр, 2002. – 224 с.
25. Смирнова Е. Т. Введение в религиозную психологию. / Е. Т. Смирнова. – Самара: Бахрах-М, 2003. – 160 с.

Навчально-методичне видання

ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Укладач
Алла Богданівна Мудрик

Формат 60x84 1/16. Папір офс. Гарн. Таймс. Друк цифровий.
Обсяг 1,57 ум. друк.арк., 0,98 обл.-вид.арк. Тираж 100 пр.
Зам. 1238. Видавець і виготовлювач – Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі,13). Свідоцтво
Держ. комітету телебачення і радіомовлення України
ДК № 3156 від 04.04.2008.